

VLOGA IN POMEN TRADICIJE PRI NASLEDSTVU NA SLOVENSКИH HRIBOVSKIH KMETIJAH

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: V prispevku avtor izhaja iz domneve, da tradicija pomembno vpliva na nasledstvo na hribovskih kmetijah v Sloveniji. Da bi hipotezo dokazal, je izbral dejavnike, v katerih se kažejo tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj, njihove vplive na nasledstvo pa je ugotavljal s pomočjo verjetnostnih modelov. Izkazalo se je, da ima tradicija pri nasledstvu na slovenskih hribovskih kmetijah sicer pomembno vlogo, vendar ima poleg pozitivnega, vzpodbudnega vpliva na prevzeme in predaje hribovskih kmetij tudi negativnega, kar ogroža nadaljnji razvoj in obstoj hribovskih kmetij v Sloveniji.

Ključne besede: kmetijstvo, nasledstvo na kmetijah, hribovske kmetije, tradicija, Slovenija

Abstract: The author suggests that tradition is a significant factor in the process of succession on Slovene mountain farms. In order to confirm this hypothesis elements have been selected that reflect traditional patterns of thinking and acting. Their impact on succession was established through the application of probability models. It has been ascertained that tradition is indeed an important factor in this process; its role, however, is not always positive and stimulating but can be rather negative and may jeopardize further progress and existence of Slovene mountain farms.

Key Words: agriculture, farm succession, mountain farms, tradition, Slovenia

Uvod

Kot navaja Hribernik (1994a: 32), je »kmečko prebivalstvo edini del družbe, ki sam zagotavlja svojo socio-profesionalno reprodukcijo«. Na kmetijah se namreč 'nadzor nad upravljanjem' (angl. *managerial control*) in 'lastništvo kmetij' (angl. *farm ownership*) medgeneracijsko prenašata znotraj družine (Gasson in Errington 1993). Laband in Lentz (1983) ugotavljata, da so nasleditve na kmetijah petkrat pogostejše kot pri drugih poklicih ter da so najboljši primer medgeneracijskega 'prenosa fizičnega in človeškega kapitala' (angl. *transfer of physical and human capital*). Tak pomen pripisujejo nasledstvu strokovnjaki z različnih raziskovalnih področij – ruralni sociologi (npr. Gasson in Errington 1993), agrarni ekonomisti (npr. Pesquin, Kimhi in Kislev 1999) in socialni geografi (npr. Potter in Lobley 1996a, 1996b). »Ko se večina mladih šele prične poklicno usposabljanje, kmečki otroci, zlasti tisti, ki so določeni ali predvideni za naslednike, že usvojijo številna znanja za delo na kmetiji in njihovo vodenje« (Laband in Lentz 1983: 311). Pri prenosu človeškega kapitala gre za prenos splošnih veščin kmetovanja, kot na primer upravljanje s kmetijskimi stroji, in za prenos specifičnih znanj, ki so značilna za vsako posamezno kmetijo – navedena avtorja to v angleškem jeziku imenujeta *soil-specific human capital*, Rosenzweig in Wolpin (1985) pa *land-specific experience*, kar bi v prenesenem pomenu lahko prevedli kot 'človeški kapital oziroma znanja, ki so vezana na kmetijo'. Prenos človeškega kapitala med generacijami v isti družini pomeni tudi njegovo plemenitenje, hkrati pa se s tem povečuje tudi vrednost fizičnega kapitala, tako njegova dejanska vrednost kot tudi zavedanje o njegovi vrednosti (Laband in Lentz 1983).

Zaradi omenjenih značilnosti nasledstva je mogoče domnevati, da so pri nasledstvu na kmetijah pomembni tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Prav tradicija je namreč po Hriberniku (1993) še vedno zelo močan dejavnik tudi za vztrajanje mlajše generacije pri kmetovanju. Zaradi predanosti tradiciji, ki je za kmečko populacijo značilnejša kot za druge dele prebivalstva, naj bi bilo po njegovem mnenju zapuščanje kmetijstva

manjše, kot bi ga lahko pričakovali glede na marginalni položaj kmečkega poklica v slovenski družbi. Sklepiti je mogoče, da to v Sloveniji še posebno velja za kmetije na hribovskih območjih, ki so imele v primerjavi z dolinsko-ravninskimi predeli več stoletij specifičen razvoj, ki je temeljil predvsem na avtarkičnosti kmetij in zaprtosti kmečke družbe.

Namen prispevka je preveriti postavljeno hipotezo, in če se bo izkazala kot resnična, tudi oceniti, kakšen pomen ima tradicija za obstoj in prihodnji razvoj slovenskih hribovskih kmetij.

Metoda

Vlogo tradicije pri nasledstvu sem ugotavljal na podlagi vpliva izbranih dejavnikov na stanja glede nasleditev na kmetijah in odločitve, povezane s prevzemi/predajami kmetij. Prvo pomeni, ali je na kmetiji že oziroma ali bo kot naslednik določena/predvidena oseba, ki bo za gospodarjem zagotovo v celoti prevzela nadzor nad upravljanjem in vodenjem kmetije ter bo postala tudi gospodar in lastnik kmetije. Drugo se nanaša na to, ali se je ta oseba že odločila, da bo gospodarja nasledila, in ali se je tudi odločila, da bo nadaljevala kmetovanje po prevzemu kmetije, ter na odločitev gospodarja, kdaj namerava predati kmetijo določenim/predvidenim naslednikom.

Značilnost izbranih dejavnikov je, da izvirajo s kmetij in da se v njih kaže tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Dejavniki, za katere sem preučil njihove vplive na stanja in odločitve glede nasleditev na kmetijah, so:

- število otrok v gospodarjevi družini;
- število otrok moškega spola v gospodarjevi družini;
- število generacij družine, ki so imele v lasti kmetijo pred sedanjim gospodarjem;
- prepričanje gospodarja, ali bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost;
- gospodar je prevzel kmetijo od predhodnega gospodarja;
- naslednik živi na gospodarjevi kmetiji;
- spol naslednika;
- sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja;

* Dr. Boštjan Kerbler, prof. geogr. in zgod., znanstveni sodelavec, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 1000 Ljubljana, Trnovski pristan 2, E-naslov: bostjan.kerbler@uirs.si

- formalna kmetijska izobrazba naslednika;
- tržnost živinorejske proizvodnje;
- delež, ki ga viri s kmetije prinašajo k celotnemu letnemu prihodku na kmetiji.

Dejavniki, za katere sem preučil njihove vplive na odločitve gospodarjev glede časa prodaje kmetij naslednikom, pa so:

- število otrok (moškega spola) v gospodarjevi družini;
- starost gospodarja;
- velikost kmetije.

Da bi nova spoznanja lahko imela svojo pravo vrednost, sem za ugotavljanje vplivov izbranih dejavnikov oblikoval ciljno skupino hribovskih kmetij, ki so si morale biti med seboj čim bolj podobne. Izbral sem jih na podlagi naslednjih kriterijev:

- nahajati so se morale v alpski ali predalpski Sloveniji;
- njihova glavna proizvodna usmeritev je morala biti živinoreja – reja pašne živine ali mešana živinoreja;
- gospodarji kmetij so morali biti stari vsaj 45 let.

Slednji kriterij sem izbral, ker postanejo vprašanja glede nasledstva na kmetiji pomembna za gospodarjeve načrte, ko je gospodar star 45 let. Sklepati je tudi mogoče, da so predvideni nasledniki gospodarja, če so njegovi potomci, takrat že stari toliko, da se do načrtov in predvidevanj gospodarja do nasledstva na kmetiji lahko sami opredelijo in glede tega sprejemajo odločitve. Na podlagi raziskave iz leta 1992 Potter in Lobley ugotavljata, da mlajši gospodarji večinoma pričakujejo, da bo na njihovih kmetijah v prihodnosti prišlo do nasleditve, ne glede na to, ali za to že obstajajo realne osnove. Hkrati pa ista avtorja (Potter in Lobley 1996a) v raziskavi iz leta 1996 ugotavljata, da večina gospodarjev, mlajših od 45 let, meni, da je o nasledstvu na kmetijah in načrtih v zvezi s tem še prezgodaj govoriti. Kot ugotavljajo Weiss (1999b), Kimhi in Bollman (1999) ter Juvančič (2002), se verjetnost opustitve kmetije do 43., 44. oziroma 45. leta gospodarjeve starosti celo zmanjšuje, nato pa se stalno povečuje. Weiss (1999b) povezuje to z 'učinkom življenjskega cikla' (nem. *der Lebenszykluseffect*). Te ugotovitve potrjujejo, da je bila odločitev, da se v vzorec vključi samo gospodarje kmetij, ki so stari 45 let in več, pravilna.

Na podlagi vseh treh kriterijev in po izločitvi nekaterih kmetij, za katere niso bili na voljo podatki o starosti gospodarja, je ciljna skupina obsegala 6.801 hribovsko kmetijo. Ker statistične službe ne nudijo vseh podatkov, ki sem jih potreboval za raziskavo, sem jih pridobil z anketiranjem. V ta namen sem med hribovskimi kmetijami ciljne skupine naključno izbral 3.000 kmetij in junija 2005 njihovim gospodarjem po pošti poslal anketne vprašalnike. Vprašalnike je vrnilo 821 gospodarjev. Med prejetimi vprašalniki sem iz nadaljnje analize izključil vse, ki niso bili izpolnjeni v celoti. Končni raziskovalni vzorec za preučitev vplivov na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah tako zajema 789 hribovskih kmetij oziroma 11,6 odstotka vseh hribovskih kmetij, ki sem jih na podlagi kriterijev opredelil kot ciljno skupino. Povprečna starost gospodarjev na teh kmetijah znaša nekaj manj kot 61 let, 75 odstotkov gospodarjev pa je moškega spola.

Vzorec za preučitev vplivov na čas prodaje kmetije naslednikom zajema 605 kmetij, kar je 8,9 odstotka vseh kmetij ciljne skupine. V tej skupini so bile v analizo vključene tako kmetije, na katerih bo do nasleditve in nadaljnega kmetovanja zagotovo prišlo, kakor tudi kmetije, kjer se oboje zagotovo ne bo zgodilo.

Vplive izbranih dejavnikov na nasledstvo na hribovskih kmetijah sem ugotavljal s pomočjo 'modelov diskretne izbire' (angl.

discrete choice models) – izraz sem prevzel po Greenu (2003). Modeli diskretne izbire omogočajo analizo odnosov med odvisno spremenljivko (v moji raziskavi so bila to stanja in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah ter časovna opredelitev prodaje kmetije nasledniku) in pojasnjevalnimi spremenljivkami (v moji raziskavi so bili to izbrani dejavniki) na ravni posamezne kmetije. V primerjavi s konvencionalnimi regresijskimi metodami je mogoče s temi modeli odnose analizirati tudi če niso znane zvezne, kvantitativne vrednosti odvisne spremenljivke in je znano le končno število izidov, ki zavzemajo diskretne, kvalitativne vrednosti (Maddala 1999, Wooldridge 2002, povzeto po Juvančiču 2002).

Ugotovljene vplive dejavnikov na nasledstvo na hribovskih kmetijah sem primerjal in povezal z mnenji in razmišljanji gospodarjev o teh vplivih; njihova mnenja in razmišljanja sem pridobil z intervjuji. Ker je bilo anketiranje anonimno, kmetij, na katerih bi lahko izvajal intervjuje, nisem mogel izbrati na podlagi rezultatov anketiranja, ampak sem jih moral izbrati naključno. Številčno kmetije zaradi tega sicer niso bile zastopane uravnoteženo glede na različna mogoča stanja in odločitve glede nasleditve na njih ter odločitve glede njihovega prevzema/prodaje, vendar pa so bili intervjuji kljub temu izvedeni na kmetijah z vsemi mogočimi stanji nasledstva in zelo zgovornimi sogovorniki. Izvedel sem 16 nestrukturiranih intervjujev. Prednost takšnega tipa intervjuja je bolj sproščeno vzdušje, kar je pri občutljivosti obravnavane tematike nujno. Med intervjuji v glavnem nisem zastavljal vmesnih vprašanj, ampak sem intervjuvancem s pritrdilnicami in z gestami le nakazoval, da z zanimanjem sledim njihovim pripovedim, ki so bile predvsem življenjske izpovedi. Poleg skladnosti z rezultati empirične analize sem z intervjuji ugotovil tudi povezave med vzroki za stanja in odločitvami glede nasleditve na kmetijah ter predvidenim časom prodaje kmetij naslednikom. Pri preučevanju s kvantitativnimi metodami so ti namreč ostali zabrisani. S pomočjo intervjujev sem ugotavljal tudi občutke in ravnanja gospodarjev v zvezi z nasledstvom na hribovskih kmetijah, kar je dodatno potrdilo tradicionalne vzorce.

Rezultati in razprava

Iz rezultatov empirične analize je jasno, da vsi izbrani dejavniki, ki potrjujejo tradicionalne vzorce, vplivajo tako na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah kot tudi na predviden čas prodaje kmetij naslednikom. Kot je razvidno iz Preglednice 1, je njihov vpliv zmeren, velik ali izrazit, pri čemer je jakost vpliva vsakega posameznega dejavnika določena na podlagi *t*-vrednosti izračunanih modelov diskretne izbire.¹ Vsi prikazani vplivi so tudi statistično značilni vsaj pri 95-odstotnem intervalu zaupanja.

Število otrok v gospodarjevi družini

Glede na to da kmečko prebivalstvo samo zagotavlja svojo samoobnovo, so nasledniki na kmetijah po tradiciji običajno člani

1 V celotno raziskavo je bilo vključeno 45 dejavnikov. Njihove izračunane *t*-vrednosti sem zaradi večje razumljivosti razvrstil v štiri skupine: dejavniki z najnižjimi *t*-vrednostmi so določeni kot dejavniki, ki imajo majhen vpliv, skupina dejavnikov, katerih *t*-vrednosti so se glede na vse izračunane *t*-vrednosti gibale okoli povprečja, ima zmeren vpliv, sledijo dejavniki z velikim vplivom in dejavniki, ki imajo izrazit vpliv. V peto skupino so bili razvrščeni dejavniki, ki nimajo vpliva oziroma njihov vpliv ni statistično pomemben.

Dejavnik	Jakost vpliva
Stanje in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah:	
Število otrok v gospodarjevi družini	izrazit
Število otrok moškega spola v gospodarjevi družini	izrazit
Število generacij družine, ki je imelo v lasti kmetijo pred sedanjim gospodarjem	zmeren
Odločitev gospodarja, ali bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost	izrazit
Gospodar je prevzel kmetijo od predhodnega gospodarja	zmeren
Naslednik živi na gospodarjevi kmetiji	zmeren
Spol naslednika	zmeren
Sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja	zmeren
Tržnost kmetijske proizvodnje	izrazit
Čas predaje kmetije nasledniku	
Število otrok (moškega spola) v gospodarjevi družini	izrazit
Starost gospodarja	zmeren
Velikost kmetije	velik

Preglednica 1: Jakost izračunanih vplivov izbranih dejavnikov na stanje in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah in na predviden čas predaje kmetij naslednikom.

gospodarjeve družine (Wilstacke 1990). To je razvidno tudi iz rezultatov moje raziskave, saj ima število otrok v gospodarjevi družini pozitiven vpliv na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji, kar pomeni, da več ko je otrok, večja je verjetnost, da bo kdo od njih prevzel kmetijo. Podobne ugotovitve izhajajo tudi iz raziskav Weissa (1999a, 1999b), Fasterdinga (1999), Glaubena in drugih (2004). Vendar pa večje število otrok v družini podaljša tudi čas predaje kmetije nasledniku, kar potrjujejo rezultati empiričnih raziskav Kimhija (1994) ter Kimhija in Nachlielija (2001). Vzrok za to naj bi bilo večje število potencialnih naslednikov v družinah z več otroki, zaradi česar si gospodar pri odločitvi za naslednika običajno vzame več časa (Nerlov idr. 1987, povzeto po Kimhiju 1994). To pa pomeni, da ni izključeno, da zaradi zavlčevanja gospodarjev z natančno določitvijo naslednikov in časa predaje kmetij do nasleditve sploh ne bo prišlo. Kot navaja Južnič (1984, povzeto po Hriberniku 1993), so se namreč tradicionalni vzorci prevzemanja kmetij zelo spremenili. »Če naj bi v tradicionalni kmečki družbi veljalo načelo primogeniture kot prevladujoč in razumljiv vedenjski vzorec, postaja zdaj vse manj pomembno, kdo bo prevzemnik (prvi ali zadnji otrok), temveč je vse aktualnejše, ali bo kmetija sploh imela naslednika« (prav tam: 256). Kljub nespornim specifičnostim kmečkega poklica v slovenski družbi prevladuje več stereotipov o trdem in umazanem delu, nizkem prihodku, življenju brez dopusta in razvedrila, kar naj bi bilo povezano z nerazumevanjem načina življenja in dela na družinski kmetiji pri drugih družbenih slojih (Barbič 1993).

Število otrok moškega spola v gospodarjevi družini

Kot ugotavljata Kimhi in Nachlieli (2001), imajo gospodarjevi sinovi pri nasleditvi že po tradiciji prednost pred hčerkami. Čeprav se je, kot navaja Hribernik (1994b: 41), »pomen tradicij

in tradicionalizma (zlasti patriarhalnosti in konzervativizma) tudi na podeželju in med kmečkim prebivalstvom v marsičem pomembno zmanjšal, ne gre spregledati, da se vedenjski vzorci pri intergeneracijskem prenosu kmetovanja razmeroma zelo dobro ohranjajo. Kmetije še vedno prevzemajo v pretežni meri moški, ženske pa bistveno redkeje, in še to, če ni druge možnosti.« To so potrdili tudi rezultati moje raziskave, iz katerih je razvidno, da ima število otrok moškega spola pozitiven vpliv na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji. To izhaja tudi iz razmerja med številom gospodarjev in gospodaric na preučevanih kmetijah – večina (75 odstotkov) gospodarjev je moškega spola – ter razmerja med določenimi oziroma predvidenimi nasledniki in naslednicami – prvih je več kot 80 odstotkov. Vendar pa je treba pri interpretaciji upoštevati, da čeprav je vpliv tega dejavnika pozitiven, tak tradicionalni vzorec ogroža obstoj kmetij, saj zavrača proces nasledstva in pravočasen prenos kmetij na naslednike.

Spol naslednika in sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja

Če je za prevzem kmetije določena ali predvidena naslednica, zlasti če je to gospodarjeva hči, je verjetnost, da bo kmetijo res prevzela in nadaljevala kmetovanje na njej, manjša, kot če bi bil za to določen gospodarjev sin. Podrobnejša analiza je pokazala, da gospodarji običajno izberejo hčerke za prevzem kmetije zato, ker nimajo moških potomcev. Gospodarji skoraj 65 odstotkov preučevanih kmetij, na katerih so za prevzem kmetije izbrane hčerke gospodarjev, nimajo moških potomcev. Hkrati so hčerke za prevzem kmetije navadno le predvidene, takih je 84,6 odstotka izbranih naslednic, in niso zagotovo določene. Glede na to, da so skoraj vse naslednice, predvidene na preučevanih kmetijah, stare manj kot 40 let, večina jih je starih do 30 let, lahko sklepam, da nekateri gospodarji še vedno upajo, da bodo lahko

moškega naslednika izbrali med vnuki ali pa bodo za to vlogo določili zete. Glede tega tudi Tietje (2004) ugotavlja, da gospodarji za naslednike raje kot svoje hčerke določijo zete.

Zanimivo je, da je določitev sina za naslednika večinoma povsem samoumevna. To je mogoče razbrati tudi iz razmišljanj enega od gospodarjev, ki je sodeloval v raziskavi:

«.../ Imam eno hčerko in samo enega sina, ki je zdaj končal srednjo šolo. Rad dela na kmetiji in če mu ne bom dal hitro kmetije, se lahko zgodi, da bo zgubil veselje, pa bo šel. Potem ne bom imel nikogar več, da bi mu lahko kmetijo predal. Veliko je takih primerov v naših hribih .../

Te ugotovitve se ujemajo z rezultati raziskav, ki sta jih izvedla Variyam in Kraybill (1994, povzeto po Weissu 1999a in 1999b) v majhnih (nekmetijskih) podjetjih. Avtorja namreč ugotavljata, da v takih podjetjih med vodilnimi kadri v precejšnji meri prevladujejo moški. Kot navaja Weiss (1999b), naj bi Hisrich in Brush (1984) ter Loscocco idr. (1991) celo dokazali, da so banke manj naklonjene dajanju posojil majhnim podjetjem, ki jih vodijo ženske, vendar pa tega za Slovenijo nisem preverjal. Stiglbauer in Weiss (2000) se navezuje na ugotovitve sociologov – Goldbergerja (1984), Watkinsa in Watkinsa (1983) – da je po družbenih predstavah in pričakovanjih glavna obveznost ženske (žene in/ali matere) skrb za dom, kar naj bi jo oviralo pri morebitnem urejanju poslovnih zadev. To naj bi bil tudi glavni vzrok za to, da so ženske v primerjavi z moškimi pri prevzemanju vodilnih položajev v podjetjih v slabšem položaju. Glede na rezultate empirične analize je mogoče sklepati, da je na kmetijah, zlasti na hribovskih, kjer so družina in odnosi v njej veliko bolj tradicionalni kot drugje na podeželju, to še izraziteje. Navedeno potrjujejo tudi izsledki Majde Černič Istenič (2003), po katerih naj bi bila na slovenskih kmetijah še vedno zelo zakoreninjena patriarhalna ideologija, vendar pa kmečke žene, ki so sodelovale v njeni raziskavi, takšnih odnosov v svojih družinah niso označile kot problematičnih. »Kmečke žene so namreč s svojo družino čustveno povezane in so ji zaradi tega tudi vdane« (prav tam: 61). Vendar pa rezultati njene raziskave kažejo tudi, da kmečke žene svoje (neizraženo, potlačeno, nepriznано) podrejanje pogosto kompenzirajo s tem, da svojih hčera ne spodbujajo za delo in življenje na kmetiji. Da mlada dekleta zavestno zavračajo življenje na kmetiji kot nepriljubljeno življenjsko možnost, se po Hriberniku (1996) izraža tudi v izraziti omejenosti ženitvenega trga in posledičnem velikem številu samskih moških na slovenskih kmetijah.² »Številni kmečki fantje tako ostajajo kot nasledniki kmetij brez pravih možnosti si ustvariti družinsko življenje ter pravočasno zagotoviti generacijsko kontinuiteto« (prav tam: 32).

Število generacij na kmetiji, nasleditev predhodnega gospodarja in odločitev gospodarja glede ponovnega prevzema kmetije

Glede na moje ugotovitve na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji spodbudno vplivajo trije dejavniki: čim več generacij, v katerih je kmetija v rokah gospodarjeve družine; dejstvo, da

je trenutni gospodar kmetije nasledil predhodnega gospodarja, ter gospodarjevo prepričanje, da bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi drugi avtorji, ki so v svoje raziskave vključili navedene dejavnike: Pfeffer (1989) ter Glau-ben in drugi (2004) glede števila generacij, Laband in Lentz (1983) ter Kimhi in Lopez (1999) glede nasleditve prejšnjega gospodarja, ter Fasterding (1995, 1999) in Tietje (2004) glede pomembnosti prepričanja gospodarja, ki naj bi imelo po njunem mnenju velik motivacijski učinek pri pripravi in odločitvah določenega ali predvidenega naslednika za prevzem kmetije. Kot po Neldertu in drugih (1981) navaja Tietje (2004), se usmerjenost staršev pogosto prenaša na otroke. Po Hriberniku (1993: 254) se »isti socialni sistem reproducira zlasti, če je tradicionalna kmečka družba notranje socialno slabo diferencirana in če prevladuje patina preteklosti nad sedanjostjo in prihodnostjo, ki se v procesu socializacije nenehno reproducira, kmečka kultura pa neposredno prenaša iz roda v rod«. Iz natančnejše empirične analize rezultatov moje raziskave je razvidno, da je navedeni dejavnik povezan tudi z drugima obravnavanima dejavnikoma. Za prevzem kmetij bi se namreč ponovno odločili gospodarji, ki so več kot tretja generacija naslednikov na kmetiji, oziroma tisti, ki so nasledili prejšnjega gospodarja kmetije, kar kaže na privzgojeno dolžnost do ohranjanja družinske tradicije kmetovanja. To se da razbrati tudi iz razmišljanj enega od gospodarjev:

«.../ Zelo me skrbi za mojo kmetijo. Ko sem jo prevzel, je bila čisto v propadlem stanju. 30 let garanja, da smo postavili novo hišo, gospodarsko poslopje, ohranili ostalo kulturno dediščino. Nikoli dopusta, nikoli morja, dvomim, če bodo mladi z izobrazbo danes hoteli ali zmogli tako živeti .../

Naslednik živi na gospodarjevi kmetiji

Tudi bivanje naslednika na kmetiji spodbudno vpliva na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji. Če živi naslednik na kmetiji, ima natančen vpogled v delo gospodarja in kmečki način življenja nasploh, pridobi si neposredne izkušnje in medgeneracijsko posredovana znanja, hkrati pa si izoblikuje spoštljiv odnos do zemlje kot primarnega vira za preživetje kmetije in tradicije kmetovanja.

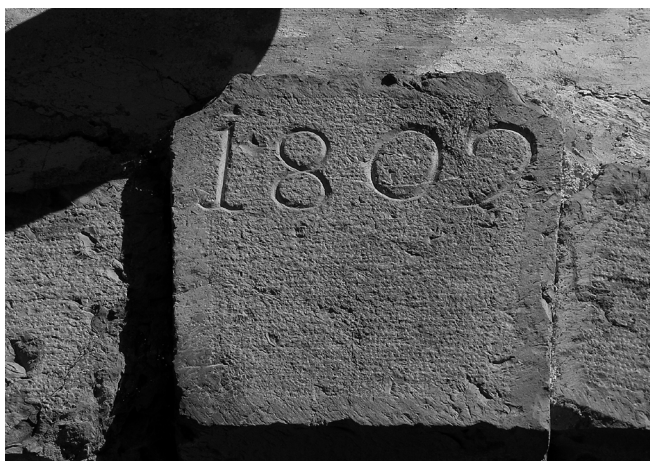
Ugotovitev potrjuje tudi mnenje oziroma razmišljanje mladega gospodarja na hribovski kmetiji. Je prevzemnik in bo nadaljeval kmetovanje. Star je 24 let, ima srednješolsko kmetijsko izobrazbo, v prihodnje želi povečati število živine, in načrtuje, da bo kmetijo opremil z novimi stroji in napravami. Čeprav se na kmetiji trenutno ne ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo, si želi, da bi jim to uspelo uresničiti v prihodnosti. K anketi je mladi gospodar pripisal:

«.../ Na tej kmetiji se dela z veseljem in vztrajno že mnogo let. Zato sem se odločil kot mlad fant za nadaljnjo kmetovanje. Obdelujemo vse, tudi najbolj strme površine. V kolikor se razmere do kmeta ne bodo preveč zaostrile, bom z veseljem nadaljeval. Preveč pod prste gledati kmetu se mi ne dopade in suženj ne mislim postati .../

Tržnost kmetijske proizvodnje

Na kmetijah z nizko tržnostjo proizvodnje zlasti starejši gospodarji vztrajajo pri kmetovanju, saj jim to pomeni način življenja

2 »Omejenost ženitvenega trga je še razumljivejša, če vemo, da se na kmetijo praviloma poročajo le mladi, ki so na kmetiji odrasli in dobro poznajo pomanjkljivosti in prednosti kmečkega življenja« (Barbič 1993: 265).

Na kmetijah, ki so že mnogo generacij v rokah ene družine, imajo nasledniki močnejše privzgojeno dolžnost do ohranjanja družinske tradicije.

Foto: Boštjan Kerbler, Rovte, 12. julij 2009

in ohranjanje tradicije. O tem govori že Kerbler (2002) za gospodarje nasledstveno nevitnih kmetij na Pohorju. Ugotavlja, da so gospodarji kljub nizki stopnji trženja in načrtovani nizki intenzivnosti živinoreje najemali kmetijska zemljišča, in sicer ne zaradi ekonomskih, temveč zaradi estetskih (vzdrževanje videza kulturne krajine) in emocionalnih razlogov (spoštovanje svojega dela, dela predhodnih generacij in tradicionalnih vrednot).

Vztrajanje pri kmetovanju zaradi tradicije je značilno tudi za preučevane kmetije. Gospodarica neke kmetije je na koncu anketnega vprašalnika dopisala: »/.../ Pri nas obdelujemo te kotanje s spoštovanjem do staršev /.../ Kljub navedenemu pa zaradi majhnosti kmetije glede nadaljnjega kmetovanja ni gotova: »/.../ Čeprav upam, da bo sin obdeloval naprej, pa nisem povsem prepričana v to. Če se bo vodila takšna politika naprej, se bojo te majhne kmetije kmalu vse zarasle po teh hribih. Škoda naše lepe dežele /.../ Taka negotovost se potrjuje tudi v ugotovitvah Ane Barbič (1993: 265), ki navaja, da »mladi, ki ostajajo v kmetijstvu, počnejo to vse manj iz emocionalnih in vse bolj iz ekonomskih razlogov«.

Starejši gospodarji pogosto pričakujejo, da bodo tudi njihovi potomci vztrajali pri kmetovanju. Rezultati raziskave namreč kažejo, da je skoraj 60 odstotkov gospodarjev, starejših od 65 let, naslednike določilo ali predvidelo, kar ponazarja, da se jim zdi povsem samoumevno, da bodo njihovi nasledniki nadaljevali njihovo pot. Čeprav je glede na podatke, pridobljene z raziskavo, očitno, da se določeni ali predvideni nasledniki kmetij z nizko tržnostjo proizvodnje za prevzeme najpogosteje ne bodo odločili ali pa kmetovanja ne bodo nadaljevali.

Velikost in ekonomska moč kmetije

Glauben in drugi (2004) za velike in finančno sposobne nemške kmetije ugotavljajo, da jih določeni ali predvideni nasledniki želijo čim prej prevzeti, da bi s svojim znanjem in z idejami oplemenitili kapital kmetije ter izboljšali svoj življenjski standard. Pri tržni ekonomiji morajo namreč kmetije kmetijsko proizvodnjo prilagajati tržnim zahtevam in proizvajati produkte, za katere je na trgu povpraševanje in ki so primerne kakovosti, v takih razmerah pa se po Vrišerju (1995) najbolje znajdejo dinamični

Gospodarji pogosto zavlačujejo s predajo iz strahu pred izgubo s tradicijo pridobljene pravice, moči, vrednosti in poslušnosti družine.

Foto: Boštjan Kerbler, Radlje ob Dravi, 10. 8. 2008

in mlajši ljudje. Tako želijo gospodarji velikih nemških kmetij svoje kmetije čim prej predati mladim naslednikom, saj se zavedajo, da se ob zavlačevanju predaje lahko zgodi, da se bo pri naslednikih zmanjšal interes za prevzem. Tudi Hribernik (1995: 210) meni, da je »ponovna vrnitev na kmetijo, potem ko si je 'pregnani' potomec že uredil lastno življenje drugod, vsekakor manj pogosta«.

V nasprotju z »nemškim« vzorcem časa predaje velikih kmetij se je za slovenske kmetije izkazalo prav nasprotno – gospodarji velikih kmetij predajo te naslednikom pozneje kot gospodarji manjših. Podrobnejša analiza kaže, da pomenijo dohodki, ki izvirajo iz kmetije, na večjih kmetijah večji oziroma prevladujoči delež v celotnem letnem prihodku. Iz tega je mogoče sklepati, da so gospodarji velikih kmetij tesneje povezani z delom in življenjem na kmetiji, tesnejša je tudi čustvena navezanost na kmetijo. Čeprav bi bilo treba za podrobnejše poznavanje te problematike izvesti podrobnejše raziskave v slovenskem okolju, menim, da so za mnoge slovenske gospodarje kmetije še vedno način in smisel življenja – življenjski projekt – ne pa kapital, ki ga je treba nenehno oplajati. Na velikih kmetijah lahko zaradi kapitalne sposobnosti sicer v kratkem času povečajo prihodke, ki izvirajo s kmetije, vendar pa ni nujno, da te naložbe prinašajo dolgoročne koristi. Kot je razvidno iz rezultatov empirične analize, po katerih dejavniki ekonomske strukture pozitivno vplivajo na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah, velikost kmetij in naložbe na njih potencialne naslednike spodbudijo, da se odločijo za prevzem kmetije in nadaljevanje kmetovanja. Vendar pa je očitno, da gospodarji, potem ko začnejo nasledniki usmerjati svojo energijo v delo na kmetijah, s predajo kmetij pogosto zavlačujejo. Lucija Pinterič idr. (2006) menijo, da daje gospodarju vodnje kmetije moč, pravice, vrednost in s tem poslušnost družine ter tistih, ki delajo na kmetiji. Gospodarji se zato bojijo, da bodo te, s tradicijo pridobljene pravice, s predajo kmetije izgubili. Tudi taki tradicionalni vzorci mišljenja in ravnanj lahko ogrozijo nadaljnji obstoj in razvoj kmetij, kar je še posebno zaskrbljujoče, ker so velike kmetije vitalna žarišča za gospodarski, ekološki in socialni razvoj v hribovskem svetu.

Starost gospodarja

Iz rezultatov empirične analize je razvidno, da namerava skoraj 44 odstotkov gospodarjev svoje kmetije predati naslednikom po svojem 65. letu starosti. Na slovenskih hribovskih kmetijah so torej še vedno zelo zakoreninjeni vzorci glede časa predaje kmetij. Gospodarji s predajo zavračajo in kmetije pogosto (formalno) obdržijo v svojih rokah vse do smrti oziroma jih predajo šele, ko jim opešajo moči ali ko zbolijo in niso več zmožni voditi kmetije. Takrat je pogosto že prepozno, saj si naslednik, ki ga določi gospodar, in tudi drugi potencialni kandidati namesto namenjene vloge že poiščejo druge zaposlitve v nekmetijskem sektorju in izoblikujejo drugačne načrte. Ugotovitve se ujemajo s spoznanji Kimhija in Lopeza (1999), ki menita, da gospodarji kljub negativnim posledicam posvečajo pozornost vprašanjem glede nasleditve običajno šele v poznejših letih, v veliko primerih pa s predajo zavračajo vse do smrti.

V zvezi s starostjo gospodarjev in časovno opredelitvijo prenosa kmetij naslednikom Glauben idr. (2002) govorijo o pojavu 'časovne poti prenosa kmetij' (angl. *time path for farm transfers*). Po njihovem mnenju se z daljšanjem načrtovanega časa predaje kmetije nasledniku podaljšuje dejanski čas prenosa, saj naj bi gospodarji, ki načrtujejo, da bodo kmetije predali naslednikom v petih letih, to tudi dejansko storili, če pa nameravajo kmetije predati po več kot petih letih, jih dejansko predajo pozneje, kot so načrtovali. Starejši ko postaja gospodar, težje preda kmetijo nasledniku, saj se z leti povečuje tudi čustvena navezanost nanjo. Glede na ugotovitve je mogoče sklepati, da bo več kot 56 odstotkov gospodarjev preučevanih hribovskih kmetij, ki nameravajo kmetije predati naslednikom v petih letih, svoje namere tudi uresničilo. Med temi gospodarji jih je bilo več kot 40 odstotkov starih med 50 in 60 let. Zaskrbljujoče pa je, da namerava tretjina gospodarjev, starejših od 60 let, predati kmetije naslednikom čez več kot pet let – v povprečju čez 10,5 leta. Pri takih kmetijah se zelo poveča verjetnost, da bodo prešle v roke naslednikov šele po smrti sedanjih gospodarjev, seveda če bodo ti nasledniki kmetije sploh še pripravljene prevzeti in na njih nadaljevati kmetovanje. S podrobnejšo analizo se je potrdilo, da obstajajo med mlajšimi in starejšimi gospodarji razlike glede časovne opredelitve prenosa kmetij, kar se kaže v njihovem odnosu do kmetij in kmetovanja oziroma razumevanju pozitivnih in negativnih posledic, ki jih prinašajo tradicionalni vzorci mišljenja in ravnanja. Izkazalo se je, da mlajši gospodarji bolje poznajo zakonitosti tržne ekonomije, zlasti mehanizme za učinkovitejšo akumulacijo kapitala, kakor starejši, zato predajo kmetije naslednikom prej kot starejši gospodarji – po Kimhiju (1994) običajno, preden začne produktivnost kmetij upadati oziroma kmalu po tem (avtor takšne gospodarje opiše kot altruiste). Podrobnejša analiza podatkov preučevanih hribovskih kmetij je pokazala, da namerava skoraj 95 odstotkov gospodarjev, starih med 45 in 54 let, do svojega 65. leta predati kmetije naslednikom, ki so se že odločili, da jih bodo prevzeli in bodo na njih tudi nadaljevali kmetovanje. Na kmetijah, katerih gospodarji so stari med 50 in 55 let, je tudi največ naslednikov, ki so že določeni in tudi trdno odločeni, da kmetije zagotovo prevzamejo in nadaljujejo kmetovanje. Po Pfefferju (1989) je namreč kmečka družina v tem času 'v obdobju življenjskega cikla' (angl. *the stage in the family life cycle*), ki se imenuje 'obdobje generacijskega prehoda' (angl. *the stage of generational transition*). Gospodarji bi morali izkoristiti ta ugodni trenutek in predati

kmetije naslednikom, tudi če čutijo, da so še polni življenjske energije, zanosa, načrtov in idej. S povečevanjem starosti gospodarjev se namreč prične povečevati tudi število kmetij, na katerih do nasleditve ne bo prišlo oziroma na njih po prevzemu ne bodo več kmetovali. Delež teh kmetij preseže delež tistih, na katerih bo prišlo do nasleditve in nadaljnega kmetovanja, ko so gospodarji stari med 60 in 64 let, torej ob koncu njihove aktivne delovne dobe.

Ugotovitve potrjuje tudi primer kmetije, na kateri je naslednik že natančno določen in bo tudi nadaljeval kmetovanje. Gospodar je star 52 let in namerava kmetijo predati nasledniku čez štiri leta, ko bo ta dopolnil 24 let. Gospodar je glede časa predaje kmetije nasledniku poudaril pomen starosti gospodarja, pri kateri pride do predaje kmetije nasledniku:

/.../ Sina, ki me bo nasledil, smo vzgajali v poštenega in pridnega človeka. Veliko mi pomaga, o marsičem že odloča in takoj, ko bo končal s študijem agronomije, mu bom kmetijo predal. Čeprav sem še mlad, smo taki za našo mladino že stari. Na mladih svet stoji, pravijo /.../ Ne pa tako, kot na mnogih naših kmetijah, ko držijo gospodarji kmetije v svojih rokah do svoje smrti, mladi pa do takrat že obupajo /.../

Sklep

Z rezultati in razpravo se je potrdila domneva, da so na slovenskih hribovskih kmetijah še vedno zelo zakoreninjeni tradicionalni vzorci razmišljanja in ravnanja in da je tradicija pri nasledstvu na hribovskih kmetijah zelo pomembna. Vendar pa se je izkazalo tudi, da tradicija nima le pozitivnega, vzpodbudnega vpliva na prevzeme in predaje hribovskih kmetij, temveč tudi negativnega. Nekateri tradicionalni vzorci namreč v spremenjenih družbenih razmerah delujejo zelo okorelo ter zavirajo proces nasledstva in odvrčajo potencialne naslednike od prevzemov. Taka vzorca sta predvsem dajanje prednosti naslednikom moškega spola in prelaganje predaje kmetij, zlasti velikih, na poznejši, pogosto nedoločen čas v prihodnosti. Da bi bila na slovenskih hribovskih kmetijah zagotovljena večja verjetnost ohranjanja medgeneracijske kontinuitete in da bi se potencialni nasledniki pogosteje odločali za prevzem hribovskih kmetij, gospodarji pa bi jim jih hitreje predali, bi morali na hribovskih kmetijah poleg ohranjanja tradicionalnih vzorcev razmišljanja in ravnanja prepoznati in preseči tudi tiste, ki ogrožajo nadaljnji razvoj in obstoj hribovskih kmetij. Na kmetijah bi tako zlasti med gospodarji moralo prevladati predvsem spoznanje, da so lahko tudi ženske dobre in sposobne gospodarice, zavedati bi se morali, da lahko svojim otrokom zaupajo in da jim lahko brez strahu predajo to, kar so sami s trudom ustvarili.

Viri in literatura

- BARBIČ, Ana: (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo* 26/6, 1993, 258–266.
- ČERNIČ ISTENIČ, Majda: Potential of farm women in Slovenia for rural development. V: Anita Silvana Ilak Peršurić (ur.), *Perspektive žena u obiteljskoj poljoprivredi i ruralnom razvoju*. Poreč: Institut za poljoprivredu i turizam, 2003, 52–67.
- FASTERDING, Ferdinand: Hofnachfolge in Westdeutschland. *Landbauforschung Völknerode* 45/1, 1995, 48–66.
- FASTERDING, Ferdinand: Nachfolge in landwirtschaftlichen Betrieben in Deutschland. *Berichte über Landwirtschaft* 77/2, 1999, 165–183.

GASSON, Ruth in Andrew Errington: *The Farm Family Business*. Wallingford: CAB International, 1993, 290.

GLAUBEN, Thomas, Hendrik Tietje in Christoph R. Weiss: Intergenerational Succession on Family Farms: Evidence from Survey Data. 2002, <http://www.food econ.unikel.de/Workingpaper/Ewp0202.pdf>, 12. 9. 2003.

GLAUBEN, Thomas, Hendrik Tietje in Christoph R. Weiss: Succession in Agriculture: A Probit and Competing Risk Analysis. 2004, <http://www.food econ.uni kiel.de/Workingpaper/FE0406.pdf>, 7. 7. 2004.

GREENE, William H.: *Econometric analysis*. Prentice Hall: Pearson Education International, 2003, 1026.

HRIBERNIK, Franc: Vpliv vrednotenja izobraževanja in vrednotenja poklicev na šolanje kmečke mladine. *Sodobno kmetijstvo* 26/6, 1993, 251–258.

HRIBERNIK, Franc: Proces zapuščanja kmetijstva se nadaljuje. *IB revija* 28/3–4, 1994a, 26–34.

HRIBERNIK, Franc: Sklepanje in razveljavljanje zakonskih zvez v Sloveniji s posebnim ozirom na kmečko prebivalstvo. *IB revija* 28/12, 1994b, 34–45.

HRIBERNIK, Franc: Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo* 34/3, 1995, 203–216.

HRIBERNIK, Franc: Ali lahko kmetije v Sloveniji zagotavljajo primerno socialno varnost kmečkemu prebivalstvu? *Socialno delo* 35/1, 1996, 15–30.

JUVANČIČ, Luka: *Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, 2002, 130.

KERBLER, Boštjan: *Geografske značilnosti hribovskih kmetijskih gospodarstev v občini Ribnica na Pohorju*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002, 204.

KIMHI, Ayal: Optimal Timing of Farm Transfer From Parent to Child. *American Journal of Agricultural Economics* 76, 1994, 228–236.

KIMHI, Ayal in Ray Bollman: Family farm dynamics in Canada and Israel: The case of farm exits. *Agricultural Economics* 21/1, 1999, 69–79.

KIMHI, Ayal in Ramon Lopez: A Note on Farmers' Retirement and Succession Considerations: Evidence from a Household Survey. *Journal of Agricultural Economics* 50/1, 1999, 154–162.

KIMHI, Ayal in Noga Nachlieli: Intergenerational Succession on Israeli Family Farms. *Journal of Agricultural Economics* 52/2, 2001, 45–58.

LABAND, N. David in Bernard F. Lentz: Occupational Inheritance in Agriculture. *American Journal of Agricultural Economics* 65/2, 1983, 311–314.

MADDALA, G. S.: *Limited-dependent and qualitative variables in econometrics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1999, 401.

PESQUIN, Claudio, Ayal Kimhi in Yoav Kisley: Old age security and inter-generational transfer of family farms. *European Review of Agricultural Economics* 26/1, 1999, 19–37.

PFEFFER, Max J.: Part-time farming and the stability of family farms in the Federal Republic of Germany. *European Review of Agricultural Economics* 16, 1989, 425–444.

PINTERIČ, Lucija, Majda Čerňič Istenič in Jernej Vrtačnik: Kmečka družina na prehodu od tradicionalnosti k post-modernosti. *Acta agriculturae Slovenica* 88/2, 2006, 101–116.

POTTER, Clive in Matt Lobley: Ageing and Succession on Family Farms: The Impact on Decision-making and Land Use. *Sociologia Ruralis* 32/2–3, 1992, 317–334.

POTTER, Clive in Matt Lobley: Unbroken Threads? Succession and its Effects on Family Farms in Britain. *Sociologia Ruralis* 36/3, 1996a, 286–306.

POTTER, Clive in Matt Lobley: The Farm Family Life Cycle, Succession Paths and Environmental Change in Britain's Countryside. *Journal of Agricultural Economics* 47/2, 1996b, 172–190.

ROSENZWEIG, Mark R. in Kenneth I. Wolpin: Specific Experience, Household Structure, and Intergenerational Transfers: Farm Family Land and Labour Arrangements in Developing Countries. *Quarterly Journal of Economics* 100, 1985, 317–334.

STIGLBAUER, Alfred, M. in Christoph R. Weiss: Family and Non-family Succession in Upper-Austrian Farm Sector. *Cahiers s'economie et sociologie rurales* 54, 2000, 5–26.

TIETJE, Hendrik: *Hofnachfolge in Schleswig-Holstein*. Kiel: Institut für Ernährungswirtschaft und Verbrauchslehre der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Lehrstuhl für Ernährungswirtschaft und Ernährungspolitik, 2004, 229.

VRŠER, Igor: *Agrarna geografija*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1995, 218.

WEISS, Christoph R.: Farm Growth and Survival: Econometric Evidence for Individual Farms in Upper Austria. *American Journal of Agricultural Economics* 81, 1999a, 103–116.

WEISS, Christoph R.: Zum Ausscheiden landwirtschaftlicher Betriebe: Eine empirische Analyse. *Agrarwirtschaft* 48/50, 1999b, 202–209.

WILSTACKE, Ludger: Berufs- und Hofnachfolgeentscheidungen im Kontext betrieblicher Gegebenheiten in Niedersachsen. *Agrarwirtschaft* 39/1, 1990, 17–24.

Succession on Slovene Mountain Farms: The Importance of Tradition

One of the characteristics of family farms is that they are being handed down to another member of the family. This is why tradition or, better yet, traditional patterns of thinking and acting, represent an important factor in farm succession. However, their role can be either positive or negative. On the one hand several children denote a higher probability that one of them will in the future take over the family farm; on the other, this prolongs the time until the farm is handed over to one of them. If the head of the family protracts his decision on who, and when, will inherit the farm it may happen that succession will not take place at all. The time of succession is usually prolonged on larger farms that bring more profit and whose income represents the largest proportion of the farm's total annual income. Householders are therefore more tightly linked with farm life and work and thus emotionally very attached to the family farm. This attachment increases with age, and as the householder gets older he finds it increasingly difficult to hand over the farm to his successor. There is yet another traditional pattern that hinders the process of succession and a timely transfer of the farm, and which represents a significant threat to the farm's existence – namely the fact that sons traditionally take precedence over daughters. A daughter generally takes over the family farm only if there are no male descendants in the family. In order to strengthen the positive significance of succession on Slovene mountain farms householders have first to recognize and then reject such traditional patterns. They need to understand that a woman can manage a farm just as well as a man, and realize that they can trust their children and safely hand over to one of them the farm for which they had worked so hard.